

AUDITDA MUHIMLIK VA AUDIT RISKINI TAKOMILLASHTIRISH*Sidiqov Feruz Muxammadshodiyevich**O'zbekiston Respublikasi**Bank-moliya akademiyasi magistranti*

Annotatsiya: maqolada audit va uning ahamiyati, auditda muhimlik darajasini aniqlash, auditda risk tushunchasi va uni turlari, audit jarayonida muhimlik va audit riskini aniqlashdagi muammolar va uning yechimiga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar shakllantirilgan.

Korxonalarda auditorlik tekshiruvida muhimlik va risklarni aniqlash tartibini takomillashtirish asosida auditorlik tekshiruvini rejalashtirish, uning samarali dasturini ishlab chiqish, auditni o'tkazish, natijalarini rasmiylashtirish, auditorlik hisobotlarini tuzish, audit xulosasini shakllantirish, O'zbekistonda auditorlik faoliyatini auditning xalqaro standartlari (AXS) ga muvofiqlashtirish hamda yakunida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: audit, muhimlik, risk, aniqlanmaslik riski, audit rejasi, audit dasturi, audit hisoboti, audit hulosasi, tavakkalchilik riski.

Kirish

O'zbekiston Respublikasining "Aktsiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2015 yil 24 apreldagi PF-4720-sonli Farmonida aktsiyadorlik jamiyatlari faoliyatining me'yoriy-huquqiy bazasini yanada takomillashtirish, zamon talablari va xalqaro normalar hamda standartlarga muvofiq holda amaldagi qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish hamda yangi qonun hujjatlari va me'yoriy hujjatlar qabul qilish, shu jumladan, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va xalqaro audit standartlariga o'tish vazifasi qo'yilgan.

Tashqi audit jarayonida qo'llaniladigan standartlar va ularning xalqaro darajaga chiqishda katta ahamiyatga ega va ular asosida amalga oshirilgan auditorlik tekshiruvlari moliyaviy faoliyat auditi va moliyaviy hisobotlar auditi chet ellik investorlar va foydalanuvchilar uchun asos bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi auditorlik faoliyatining milliy standartlari ana shu xalqaro audit standartlari asosida ishlab chiqilgan va ushbu ishlar davom etirilmoqda. Huquqiy nuqtai nazardan hujjatlar asosan O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatdan o'tgan yoki tegishli vazirlik va qo'mitalar tomonidan tavsiya sifatida ishlab chiqilgan bo'lishi mumkin. Auditorlik tashkilotlarining ichki standartlariga qo'yilgan talablar asosida har bir auditorlik tashkiloti tomonidan o'zida ishlab chiqilgan ishchi

standartlar va ayrim auditorlar tegishli bo'linmalarni tekshirish jarayonida qo'llaniladigan ishchi standartlar qo'shilgan.

Auditda xo'jalik yurituvchi subyekt moliyaviy hisobotining ishonchliligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan holatlar muhim holatlar deb tan olinadi. Barcha muhim munosabatlarda moliyaviy hisobotning ishonchliligi deganda, moliyaviy hisobot ko'rsatkichlari aniqligining shunday bir darajasi tushuniladiki, bunda ushbu hisobotdan malakali foydalanuvchi bu asosida to'g'ri xulosalar chiqarishga va to'g'ri qarorlar qabul qilishga qodir bo'ladi. Axborotning muhimligi - bu uning xususiyati bo'lib, u mazkur axborotdan oqilona foydalanuvchining qarorlariga ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Muhimlik darajasi deganda, moliyaviy hisobot buzilishining chegaraviy belgisi tushuniladi, undan boshlab ushbu hisobotning malakali foydalanuvchisi uning asosida to'g'ri xulosalar chiqarish va to'g'ri qarorlar qabul qilishga qodir bo'lmay qoladi.

Muhimlik darajasining mutlaq ahamiyatini aniqlaganda, auditor xo'jalik yurituvchi subyektning audit qilinadigan hisobotining ishonchliligini tavsiflaydigan eng muhim ko'rsatkichlarni asos sifatida qabul qilishi kerak, bundan keyin ular moliyaviy hisobotning bazaviy ko'rsatkichlari deb nomlanadigan xisobotni ishonchligini tavsiflaydigan eng muxim ko'rsatkichlarni asos sifatida qabul qilishi kerak.

Auditor quyidagi holatlarda muhimlikni ko'rib chiqishi kerak:
auditorlik tartib-taomillarining tabiati, vaqti va batafsilligini belgilashda;
buzilishlar ta'sirini baholashda.

Auditni rejalashtirishda auditor qanday harakatlar va operatsiyalar moliyaviy hisobotda muhim buzilishlarga olib kelishini ko'rib chiqadi. Alohida schyotlar bo'yicha qoldiqlarga va bitim turlariga nisbatan muhimlikni auditorlik baholash, auditorga qanday masalalar va qanday moddalarni o'rganishi, qanday tanlashdan foydalanishi va qanday tahliliy tartib-taomillarni o'tkazishi bo'yicha qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Bu hol auditorga umumiy auditorlik riskini maqbul bo'lgan past darajagacha kamaytirishga yordam beradi.

Auditorlik riskining darajasi bilan muhimlik o'rtasida teskari aloqa mavjud: muhimlik darajasi qancha yuqori bo'lsa, auditorlik riski shuncha past bo'ladi va aksincha.

Agarda auditorlik tartib-taomillari rejalashtirilganidan keyin auditor muhimlikning maqbul darajasini past deb qaror qabul qilsa, u holda auditorlik riski ko'tariladi. Auditor buni quyidagi yo'llar bilan aniqlashi kerak bo'ladi:

- imkoni bo'lganda nazoratning chuqurlashtirilgan yoki qo'shimcha testlarni o'tkazish yo'li bilan pasaytirilgan darajani saqlash orqali nazorat riskining baholanayotgan darajasini pasaytirish,;

- mustaqil (asosiy) tartib-taomillar darajasi, vaqti va xarakterini modifikatsiyalash yo'li bilan aniqlamaslik riskini kamaytirish orqali.

Bunda shuni nazarda tutish kerakki, ajralmas riskning darajasi doimiy bo'ladi va ular faqat, tekshirishning umumiy rejasini tayyorlash davomida hisobga olinmagan, obyektiv ravishda mavjud faktlar aniqlangan taqdirdagina o'zgarishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi.

Biz maqolada avvalo auditga berilgan ta'riflar va auditda muhimlik hamda risk darajalarini aniqlash bo'yicha me'yoriy hujjatlar va standartlarda, iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan turli yondoshuvlar keltirib o'tiladi.

“Auditor - auditorning malaka sertifikatiga ega bo'lgan jismoniy shaxs; auditorlik faoliyati - auditorlik tashkilotlarining auditorlik xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha tadbirkorlik faoliyati” (Qonun, 2021).

“Audit – bu mustaqil malakali mutaxassislar tomonidan korxonaning moliyaviy hisob va u bilan bog'liq moliyaviy axborotlarini me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik darajasi to'g'risida xulosa chiqarish maqsadida tadqiq etilishidir”. (Avlakulov, 2018).

“Auditorlik riski – moliyaviy hisobotda muhim buzib ko'rsatishlar mavjud bo'lgan holda auditor tomonidan ungga muvofiq bo'lmagan auditorlik xulosasini taqdim etishdir deb ta'rif bergan”. (Messier, 2003).

“Auditorlik riski –moliyaviy hisobotda haqiqatda muhim buzib ko'rsatishlar mavjud bo'lganda, moliyaviy hisobot to'g'ri va ob'ektiv tuzilganligi to'g'risidagi auditorning ijobiy fikri(xulosasi) deb e'tirof etishgan”. (Arens va J.LobbekArens, 2000).

“Auditorlik riski - auditor tomonidan sub'ektiv ravishda belgilanadigan, auditorlik tekshiruvni yakunlari bo'yicha moliyaviy hisobot uning ishonchliligi tasdiqlanganidan keyin aniqlanmagan jiddiy buzilishlarni o'z ichiga olishi mumkinligini e'tirof etish yoki aslida bunday buzilishlar moliyaviy hisobotda bo'lmasada, unda jiddiy buzilishlar mavjudligini e'tirof etish ehtimolidir”. (Standart, 1998).

“Auditda xo'jalik yurituvchi subyekt moliyaviy hisobotining ishonchliligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan holatlar muhim holatlar deb tan olinadi” (Standart, 1998).

“Auditorlik tavakkalchiligi (audit riski) - bu xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy hisobotida uning ishonchliligini tasdiqlaganidan keyin aniqlanmagan moddiy xatolar va yoki buzilishlar bo'lishi yoki moliyaviy hisobotda bunday buzilishlar mavjud bo'lganda, uning moddiy buzilishlari mavjudligini tan olish ehtimoli”. (Consultant, 2024).

“Auditorlik riski (xavfi) - bu auditorlik tekshiruvni paytida yuzaga keladigan haqiqiy ma'lumotlardan buxgalteriya hisobotidagi mumkin bo'lgan muhim noaniqliklar va og'ishlarni aniqlamaslik ehtimoli”. (YECU 15 1/9).

"Moliyaviy hisobot moddiy jihatdan buzilganda auditor noto'g'ri auditorlik xulosasini bildirish xavfi." Auditorlik xavfi-bu moddiy noto'g'ri ma'lumot va aniqlanmaslik xavfining hosilasi". (AASB, 2023).

"Auditor xatarlarga javoban auditorlik protseduralarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun firibgarlik yoki xato natijasida moliyaviy hisobotdagi moddiy noto'g'ri baholash xavfini aniqlashi, aniqlashi va baholashi kerak". (Altuxova, 2016).

"Auditda muhimlik - bu qo'llaniladigan audit protseduralari xo'jalik yurituvchi subektning moliyaviy hisobotlarida xatolik mavjudligini aniqlash va ularning foydalanuvchilar tomonidan tegishli qarorlarni qabul qilishga ta'sirini baholash imkonini beradi". (Consultant, 2024).

"Iqtisodiy axborotning muhimligi uning sifati bo'lib, bu ma'lumotlardan vakolatli foydalanuvchining boshqaruv, iqtisodiy va boshqa qarorlariga ta'sir o'tkazishga imkon beradi. Belgilangan muhimlik darajasidan oshib ketadigan ma'lumotlarning buzilishi muhim ahamiyatga ega bo'lib, muhimlik darajasi miqdoriy ko'rsatkichdir". (Assistentus, 2023).

Tahlil va natijalar.

Muhimlik – bu hisobot ko'rsatkichlarining shunday kattaligiki (yoki sifati), ularni hisobotda aks ettirilmasligi yoki buzib ko'rsatilishi ana shu hisobotdan foydalanuvchi mutaxassislarni noto'g'ri qaror qabul qilishiga olib keladi.

Muhimlikning nazariy asoslariga to'xtaladigan bo'lsak, muhimlik – MHXS lari asosida tayyorlanadigan moliyaviy hisobot tuzishda unga zarur bo'ladigan axborotlarning sifat xususiyatini ifodalaydi. MHXS bo'yicha kontseptual asoslarida moliyaviy hisobotni tayyorlashda axborotlarning sifatini ta'minlashda quyidagi xususiyatlari ham e'tiborga olinishi lozim:

- tushunarlilik (understandability);
- ishonchlilik (reliability);
- taqqoslanuvchanlik (comparability).

"Muhimlik" tushunchasidan foydalanish va uni qo'llash sharti MHXSlar asosida tayyorlanadigan moliyaviy hisobotlarning

shakllanishi talaygina xo'jalik jarayonlaridan(operatsiyalaridan) tashkil topishi bilan bog'liqdir.

"Muhimlik" tushunchasini tom ma'noda talqin etadigan bo'lsak, so'z birinchi navbatda moliyaviy hisobotning katta qiymatga ega bo'lgan elementlari xaqida boradi. Masalan, debitorlik qarzlari balans jami summasining 30%ni tashkil etsa, uni hisobotda noto'g'ri aks ettirilishi oqibatida undan foydalanuvchilarni qarorlar qabul qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Lekin shuni ham ta'kidlash lozimki, hisobot moddalarining muhimligi faqat ularning qiymatiga emas, balki iqtisodiy mohiyatiga ham bog'liqdir. Masalan, xo'jalik yurituvchi sub'ekt yangi faoliyat turini taqdim etishi natijasida yuzaga keladigan risklar

va shart sharoitlar moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilarning qarorlariga jiddiy ta'sir o'tkazishi mumkin. Shunday qilib hisobot moddalarining muhimligini belgilashga quyidagi omillar ta'sir qilishini inobatga olinishi lozim deb o'ylaymiz:

Hisobot moddalarining qiymati;

Hisobot moddalarining iqtisodiy mohiyati;

Ikkita omil kombinatsiyasi.

Moliyaviy hisobot moddalarining muhimligini belgilashda ularning miqdor va sifat xususiyatlari ham muhim rol o'ynashi mumkin. Masalan, tovar moddiy zahiralarni hajm jihatdan (puldagi ifodasi) va uning tarkibiga kiruvchi elementlari "xom ashyo", "yarim tayyor mahsulotlar", "tayyor mahsulotlar" (sifat xususiyati) to'g'risidagi axborotlar hisobotda aks etishi lozim. Xalqaro standartlarga asosan moliyaviy hisobotda aks ettirilgan ma'lumot undan foydalanuvchilar uchun muhim deb qaralsa, moliyaviy hisobot shakliga shu muhim hisoblangan ma'lumot orqali kiritilgan o'zgartirish hech qanday huquqiy jihatdan ta'sirga uchramaydi.

Moliyaviy hisobotning muhim moddalariga nisbatan MHXSlari qo'llaniladi. Bizning bunday xulosaga kelishimizga sabab "Hisob siyosati, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar" nomli Moliyaviy hisobot xalqaro standartida moliyaviy hisobotga ta'sir etish darajasi ahamiyatsiz bo'lgan ko'rsatkichlar hisob siyosatida aks etmaydi, deb e'tirof etilganligidadir. [4]

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda muhimlik kontseptsiyasini quyidagi yo'nalishlarda shakllantirish mumkin:

moliyaviy hisobotda xususiyati jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan muhim moddalar (ko'rsatkichlar) alohida-alohida aks etishi lozim;

muhim bo'lmagan moddalarni uning xususiyati va funktsiyalaridan kelib chiqqan holda umumlashtirish;

moliyaviy hisobotda aks etmaydigan ayrim ko'rsatkichlar hisobotga ilova sifatida keltiriladigan hujjatlarda ochib berilish lozim.

Shuni yodda tutish lozimki, muhimlik mutloq va nisbiy miqdorlarda aniqlanishi mumkin. Muhimlikni nisbiy miqdorlarda aniqlash moliyaviy hisobot moddalarining sifat xususiyatlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, xarajatlarni hisobotda aks ettirish jarayonida yo'l qo'yilgan 1 mln. so'mlik xato, foydasi 1 mlrd. so'mni tashkil etuvchi sub'ekt uchun muhim emas, lekin foydasi 3 mln. so'mni tashkil etuvchi sub'ekt uchun muhimdir. Xato haqida gap ketganda, sub'ekt xodimlari tomonidan u bilmasdan yoki qasddan sodir etilishi mumkin. Ikkinchi holat auditorlar tomonidan o'rganilganda hisobotdagi xatoliklar evaziga auditorlik riskini ortishi natijasida muhimlik darajasi kamaytiriladi (ya'ni o'rganilayotgan moddaning iqtisodiy mohiyatiga qaraladi).

Yana bir misol keltirsak, sodir etilgan kichkina xatolik zarar bilan chiqqan sub'ektni foyda bilan chiqishiga olib keldi. Sub'ekt yillik moliyaviy hisobotida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan:

Muhimlik darajasini aniqlash tartibi MHXSlariga nisbatan Auditning Xalqaro Standartlarida (AXS) kengroq yoritilgan. Xususan, 315-sonli “Muhim buzib ko'rsatishlar risklarini tadbirkorlik sub'ektini va uning muhitini bilish asosida aniqlash va baholash”, 320-sonli “Auditni rejalashtirish va bajarishda muhimlik”, 450-sonli “Audit jarayonida aniqlangan buzib ko'rsatishlarni baholash”, 600-sonli “Maxsus ko'rib chiqishlar – guruh moliyaviy hisobotlarining auditi (jumladan komponent auditorlari ishlari)” nomli Auditning Xalqaro Standartlarida yoritilgan.

Moliyaviy hisobotlar auditini o'tkazishda auditorning umumiy maqsadlari moliyaviy hisobotda firibgarlik yoki xatoga yo'l qo'yilishi natijasida muhim buzib ko'rsatishlar bor-yo'qligi xususida auditorga moliyaviy hisobot barcha muhim jihatlarida moliyaviy hisobotni taqdim etishning qo'llaniladigan asosiga muvofiq tayyorlanganligi to'g'risida o'z fikrini bildirish; moliyaviy hisobot bo'yicha hisobot (xulosa) chiqarish va audit natijalariga muvofiq AXS talab etgan axborotni taqdim etish imkonini beradigan oqilona ishonch hosil qilishdan iborat.

320-sonli “Auditni rejalashtirish va bajarishda muhimlik” nomli AXSga muvofiq moliyaviy hisobotlarni taqdim etish asoslari muhimlikni turli nuqtai nazardan muhokama qilishi mumkinligiga qaramay, umuman olganda ular quyidagilarni tushuntiradi:

Buzib ko'rsatishlar, shu jumladan tushirib qoldirishlar, agar ular o'z-o'zicha yoki boshqa buzib ko'rsatishlar bilan birga, oqilona mo'ljallarga ko'ra, foydalanuvchilarning moliyaviy hisobot asosida qabul qilingan iqtisodiy qarorlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa, muhim deb baholanadi;

Muhimlik to'g'risida mulohazalar yuzaga kelgan vaziyat nuqtai nazaridan chiqariladi va buzib ko'rsatish summasi yoki xususiyatiga yoinki buzib ko'rsatishning ham summasi, ham xususiyatiga bog'liq bo'ladi;

Moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar uchun muhim hisoblanadigan masalalar to'g'risida mulohazalar guruh sifatidagi foydalanuvchilarning moliyaviy axborotga bo'lgan umumiy ehtiyojlarini ko'rib chiqishga asoslanadi. Masalan, Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari bo'yicha qo'mita tomonidan qabul qilingan “Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etish asosi”da ko'rsatib o'tilishicha, tijorat tashkilotlarida, investorlarning ehtiyojlarini qondiradigan moliyaviy hisobotni taqdim etish boshqa foydalanuvchilar aksariyat qismining talablarini ham qondirishi mumkin, chunki investorlar mazkur sub'ekt uchun riskli kapital etkazib beruvchilar hisoblanadi. Auditor tomonidan muhimlik darajasini belgilash professional mulohaza masalasi hisoblanadi va moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarning moliyaviy axborotga bo'lgan ehtiyojlarini auditor qanday

tushunishiga bog'liq bo'ladi. Ushbu kontekstda auditor foydalanuvchilar xususida quyidagilarni taxmin qilishi uchun asoslar mavjud:

ular biznes, iqtisodiy faoliyat va buxgalteriya hisobi sohasida bilimga ega, shuningdek moliyaviy hisobotda taqdim etilgan axborotni oqilona darajada qunt bilan o'rganishga tayyor;

ular moliyaviy hisobot muhimlik darajasidan kelib chiqib tayyorlangani, taqdim etilgani va audit qilinayotganini tushunadi;

ular hisoblab chiqilgan baholardan foydalanish, mulohaza yuritish va bo'lg'usi voqealarni ko'rib chiqishga asoslangan summalarning baholanishi noaniq ekanini tan oladi;

moliyaviy hisobotda ifodalangan axborot asosida oqilona iqtisodiy qarorlar qabul qiladi.

Auditorlar tomonidan muhimlik darajasini belgilash professional mulohaza chiqarishni nazarda tutadi. Moliyaviy hisobotlar uchun muhimlik darajasini belgilashda sanoq boshi sifatida tanlangan mo'ljalga nisbatan ko'pincha foiz hisobi qo'llaniladi. Tegishli mo'ljalni belgilashga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillar orasida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin:

moliyaviy hisobot elementlari (masalan, aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromadlar, xarajatlar);

muayyan tadbirkorlik sub'ekti moliyaviy hisobotlaridan foydalanuvchining asosiy e'tibori qaratilgan moddalar bormi (masalan, faoliyatning moliyaviy natijalarini baholash maqsadida foydalanuvchilar foyda, daromad, yoki sof aktivlarga alohida e'tiborni qaratishlari mumkin);

agar tadbirkorlik sub'ektining faoliyat (hayot) tsikli tugallanmagan bo'lsa, tadbirkorlik sub'ektining xususiyati, shuningdek u ishlayotgan soha va iqtisodiy muhit;

tadbirkorlik sub'ekti mulkining tarkibiy tuzilishi va uni moliyalashtirish usuli (masalan, tadbirkorlik sub'ekti o'z kapitali hisobidan emas, balki faqat qarzga olingan kapital hisobidan moliyalashtirilsa, foydalanuvchilar asosiy e'tiborni tadbirkorlik sub'ektining daromadiga emas, balki aktivlari va ularga bo'lgan da'volarga qaratishlari mumkin).

Muhimlik darajasining mutlaq qiymatini aniqlashda auditor xo'jalik yurituvchi subyektning audit qilinadigan, moliyaviy hisobotning bazaviy ko'rsatkichlari deb nomlanadigan hisoboti ishonchligini tavsiflaydigan eng muhim ko'rsatkichlarni asos sifatida qabul qilishi kerak.

Muhimlik darajasini hisob-kitob qilish uchun tavsiya qilanayotgan moliyaviy hisobotning bazaviy ko'rsatkichlariga soliq to'lagunga qadar foyda, sof tushum hajmi (QQSsiz), balans valyutasi, xususiy kapital, umumiy umumiy xarajatlardir. Bunda muhimlik darajasini aniqlashda quyidagi mezonlari belgilangan:

soliq to'lagunga qadar foyda – 5%;

sof tushum hajmi (QQSsiz) – 2%;
 balans valyutasi– 2%;
 xususiy kapital– 10%;
 tashkilotning umumiy xarajatlari – 2%.

Auditor muhimlik darajasini hisoblashda moliyaviy hisobotning bazaviy ko'rsatkichlari sifatida joriy yilning ko'rsatkichlari, joriy hisobot davrining yoki o'tgan davrning o'rtacha ko'rsatkichlarini, hisobot davrining prognoz ko'rsatkichlarini yoxud har qanday hisob-kitoblar taomillarini qo'llashi mumkin.

Auditor tegishli auditorlik tekshiruvi uchun yagona muhimlik darajasini yoki buxgalteriya hisobining schyotlari, balans moddalari, hisobot ko'rsatkichlarini baholash uchun turli xil muhimlik darajasini belgilashi mumkin. Auditor o'zining profesional kompetentligidan kelib chiqqan holda tavsiya qilinayotgan usullaridan birini tanlab muhimlik darajasini aniqlaydi.

Riskni baholashning ball modelida sifat xususiyatlar miqdor ko'rsatkichlar bilan ifodalanadi. Masalan, auditorlik riskining quyi darajasi – 1 ball, o'rta darajasi – 3 ball, yuqori darajasi - 5 ball qilib belgilash mumkin.

Baholash modeli	Audit riski	Risk darajasi
empirik	Ichki xo'jalik riski	Yuqori, sharta va quyi
extimollik	Nazorat riski	(0:1), (0:100%)
ballik	Aniqlanmaslik riski	Yuqori-5 ball O'rta-3 ball

1-rasm. Auditorlik riskini baholashdagi yondoshuvlar.

To'g'ri (multiplikativ) modelda auditor professional mulohazasi asosida auditorlik riski komponentlarini baholab, umumiy auditorlik riskini aniqlaydi.

$$UAR=IXR*NR*AR$$

Бу ерда: UAR- umumiy auditorlik riski;

IXR-ichki xo'jalik riski; AR-aniqlanmaslik riski.

Olingan natija xalqaro amaliyotda qabul qilingan -5%lik ko'rsatkich bilan taqqoslanadi. Masalan, auditor ichki xo'jalik riskini - 60%, nazorat riskini-50% va aniqlanmaslik riski-20% qilib belgilasa, unda umumiy auditorlik riski 6% ($0,6*0,5*0,2$)ni tashkil etadi. Olingan natijani ijobiy deb baholab bo'lmaydi, chunki 5%lik chegaradan yuqori. Demak, auditor auditorlik riskini maqbul chegaragacha kamaytirish chora-tadbirlarini ko'rmog'i lozim.

Egri model umumiy auditorlik riskining komponentlaridan biri aniqlanmaslik riskini baholashni ko'zda tutadi. Bunda auditor ichki xo'jalik riskini, nazorat riskini baholab, multiplikativ model asosida aniqlanmaslik riski hisoblab topiladi.

$$AR = UAR / (IXR * NR)$$

Aniqlanmaslik riskini mohiyati shundan iboratki, auditor tomonidan auditorlik tekshiruvini o'tkazish jarayonda muhim xato va kamchiliklarni aniqlay olmaslik ehtimolidir. Aniqlanmaslik riski auditorlik tekshiruvida bajaradigan ishlar ko'lami, tanlash ko'lamiga, sarflanadigan mehnat sarfi umuman auditorlik xizmati xaqi miqdoriga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

Risklarni baholashda ikki xil yondashuv mavjud: moddalar bo'yicha baholash va jarayonlar bo'yicha baholash.

Moddalar bo'yicha auditorlik riskini moliyaviy hisobot uchun umumiy yoki uning alohida moddalari bo'yicha aniqlanadi va baholanadi.

Auditorlik riskini baholashning jarayonli yondashuvi auditorlik tekshiruvidan o'tayotgan sub'ektning biznes-jarayonlarini o'rganish asosida amalga oshiriladi (tahlil yo'nalishi jarayonlardan-hisobotga qarab).

Yuqoridagi yondashuvlardan qay birini tanlash auditorni o'zi mustaqil belgilaydi. Lekin bu ikkita yondashuv turli mehnat sarfini talab etadi, ya'ni jarayonli yondashuv ko'p mehnat sarfini talab etganligi bois moddalar bo'yicha yondashuvdan keng foydalaniladi.

1-jadval.

Корхонада muhimlik darajasini balans aktiviga nisbatan taqsimlash

AKTIV	ming so'mda	Sal moq, %	Muhimlik darajasi, ming so'mda
Asosiy vositalar	28654	2	573,1
Nomoddiy aktivlar	2072	3	62,9
Materiallar	4374	5	218,6
Xaridor va buyurtmachilar	14507	4	5800,6
Kassadagi pul mablag'lari	6861	2	137,2
Qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar	3501	2	70,0
Hisob-kitob schetidagi pul mablag'lari	5078	2	101,5
Jami	19555		6963,9

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, korxonaning aktivlardagi muhimlik darajasi eng yuqori daraja 5 foizga teng, bunda ishlab chiqaruvchi korxonaga bo'lganligi uchun materiallar tanlab olingan, natijada materiallarning jami summasiga nisbatan bu

218,6 ming soʻmni tashkil qilgan. Xaridorlar va buyurtmachilarning jami aktivlardagi ulushi koʻp boʻlsada, auditor tomonidan debitorlik qarzlarning undirilishi meʼyoriy xolat sifatida qaralgan va buni muximlik darajasini 4 foizga teng deb olingan. Korxonada aktivlari boʻyicha muhimlik darajasi eng past koʻrsatkich 2 foizni tashkil qiladi. Umumiy olganda jami aktivlarning qiymatiga nisbatan muhimlik darajasi oʻrtacha 3 foizni tashkil qilib bu jami aktivlar summasining 6963.9 ming soʻmni tashkil etadi.

2-jadval.

Корхонада муҳимлик даражасини баланс пассивларига nisbatan taqsimlash

Passivlar	min g soʻmda	Sa lmoq, %	Muhimlik darajasi, ming soʻmda
Ustav kapitali	100 01	4	400,0
Qoʻshilgan kapital	238 06	3	714,2
Oʻtgan yillar taqsimlanmagan foydasi	326 31	5	1631,5
Taqsimlanmagan foyda	203 04	5	1015,2
Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar	587 35	5	2936,8
Majburiyatlar:			
Mehnatga xaq toʻlash boʻyicha	484 2	3	145,3
Budjetdan tashqari fondlarga	256 8	4	102,6
Budjet oldidagi	217 34	4	869,4
Olingan avanslar	171 16	3	513,4
Kelgusi davr xarajatlari	338 7	3	101,5
Boshqa qisqa muddatli majburiyailar	435	3	13,0
Jami	195 559		8442,9

Muximlik darajasi boʻyicha auditor korxonada balansining passiv koʻrsatkichlari boʻyicha yuqori chegarani 5 foiz va quyi chegarani 3 foiz qilib belgilab olgan. Natijada yuqori chegaradagi passivlar sifatida taqsimlanmagan foyda (5 foiz yoki 1015.2 ming soʻm), mol yetkazib beruvchilar bilan hisoblashishlar (5 foiz yoki 2936,8 ming soʻm)

bo'lgan. Muhimlikning quyi chegarasi bo'yicha auditor qo'shilgan kapital (3 foiz yoki 714,2 ming so'm), mehnatga haq to'lash (145,3 ming so'm), olingan avanslar (513.4 mig so'm). kelgusi davr xarajatlari (101. 5 ming so'm) hamda boshqa qisqa muddatli majburiyatlar (13.0 ming so'm)ga teng bo'lgan. Natijada balansning jami aktivlari (199559 ming so'm)ga nisbatan muhimlik darajasi bo'yicha aniqlangan summa 8442.9 ming so'm yoki 4 foiz atrofida bo'lgan.

Korxonaning balans ko'rsatkichlari bo'yicha audit tekshiruvdagi muhimlik darajasi o'rtasida farq yuzaga kelgan. Bu aktivlar bo'yicha 6963.9 ming so'm va passivlar bo'yicha 8442,9 ming so'mga teng yoki aktivlarga nisbatan passiv ko'rsatkichlarning muhimlik darajasi 1479 ming so'mga ko'p bo'lgan. Bu qaysidir ma'noda passivlarni muhimlik darajasini yuqori bo'lishi tabiiy albatta. Korxonaga kapitali va majburiyatlari likvidlik va to'lov qobiliyatiga bog'liqdir.

3-jadval.

Muhimlik darajasini молижайвий натижаларга nisbatan taqsimlash

Ko'rsatkichlar	mi ng so'mda	Sal moq, %	Muhimlik darajasi, ming so'mda
Mahsulot (ish, xizmatlar) sotishdan tushgan tushum	21 1565	5	10578,2
Sotilgan mahsulot (ish, xizmat)lar tannarxi)	18 8997	5	9449,7
Yalpi foyda	22 181	5	1109,1
Sotish xarajatlari	38 6	4	15,4
Boshqa operatsion daromadlar	11 856	3	355,7
Boshqa operatsion xarajatlar	45 98	3	137,9
Asosiy faoliyatning foydasi	29 441	5	1472,1
Moliyaviy faoliyatdan daromadlar	64 2	3	19,3
Moliyaviy faoliyatdan xarajatlar	64 3	3	19,3
Umumxo'jalik faoliyatining foydasi	29 442	5	1472,0

Soliqqa tortilgungacha foyda	29 442	5	1472,0
Sof foyda	20 306	5	1015,2

Korxonining moliyaviy natijalar ko'rsatkichi bo'yicha muhimlik darajasining yuqori chegarasida mahsulotlarni sotishdan tushum olingan (10578,2 ming so'm yoki 5 foiz) va quyi chegarsi sifatida esa, boshqa operatsiyaon daromadlar (355,7 ming so'm yoki 3 foiz), moliyaviy faoliyat daromadlari va xarajatlari (19,3 ming so'm yoki 3 foiz) tanlangan. O'z navbatida sof foydaga tegishli bo'lgan muhimlik darajasi ham 5 foizni tashkil etadi, sababi, korxonaning rentabellik ko'rsatkichi 10 dan kam (9,5 foiz). Demak, auditor tomonidan muhimlikni belgilashda ko'proq tushum va sof foydaga nisbatan e'tiborni qaratgan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, auditor butun faoliyatini moliyaviy hisobotning etarli ishonchliligini ta'minlash bilan bir qatorda, muhimlikni anqlash jarayonida auditorlik riskini maqbul chegaragacha pasaytirishga qaratadi va auditorlik hulosasi uchun ma'lumotlarni shakllantiradi.

Xulosa va takliflar.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida xulosa qilish mumkinki, auditda muhimlik bu korxonalar faoliyatida to'g'ri nazorat va shaffoflikni ta'minlashning muhim vositasidir. Audit jarayonlari doirasida muhim vazifalardan biri muhimlikni aniqlashdir. Muhimlik tushunchasi ma'lumotlarning ahamiyatini yoki hisobotdan foydalanuvchilarning iqtisodiy qarorlariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan xatolarni anglatadi.

Muhimlik darajasi tekshirilayotgan shaxsning hisobotidagi ruxsat etilgan maksimal xato sifatida tushuniladi, bu hisobot foydalanuvchisini o'zi qiziqtirgan ma'lumot haqida chalg'itmaydi, muhimlik darajasini aniqlashning quyidagi usullarini qo'llash maqsadga muvofiq:

birinchi, auditor professional (subyektiv) fikr asosida xatoning maqbul qiymati sifatida mutlaq qiymatni pul ko'rinishida olishi lozim;

ikkinchi, xato qiymati hisobot yili uchun tegishli ma'lumotlarning umumiy miqdoriga foiz sifatida aniqlanadi. Qoida tariqasida, buxgalteriya balansining har bir satri va daromadlar to'g'risidagi hisobot hisobot yili uchun ma'lumotlar sifatida olinadi.

Yuqoridagi keltirib o'tilgan turli qarashlar va yondoshuvlar asosida quyidagi fikr bildirib o'tildi: "Muhimlik tushunchasi auditor tomonidan auditni rejalashtirish va o'tkazishda ham, aniqlangan noto'g'ri ma'lumotlarning auditga va tuzatilmagan noto'g'ri ma'lumotlarning, agar mavjud bo'lsa, moliyaviy hisobotga ta'sirini baholashda, shuningdek auditorlik xulosasida fikrni shakllantirishda qo'llaniladi".

Korxonalarda auditni riskka yoʻnaltirilgan tarzda tashkil etish, risklarni oʻz vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish boʻyicha chora-tadbirlarni qoʻllash natijasida risklarning va ularning natijasida yuzaga kelishi mumkin boʻlgan zararlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Korxonalarda biznes jarayonlarning amalga oshirilishi doimo risk bilan bogʻliq boʻladi. Aslida tadbirkorlik faoliyatining muhim xususiyatlaridan biri uning riskka asoslanishidir. Audit xizmati ham oʻz faoliyati davomida mazkur jihatlarni inobatga olishi zarur. Shu boisdan korxonalarda riskka yoʻnaltirilgan auditni tashkil etish muhim hisoblanadi.

Demak, audit amaliyotida xalqaro va ichki audit standartlarini qoʻllash zarurati tufayli auditning muhimligini baholash muammosi ayniqsa dolzarb boʻlib qoldi. Muhimlikni baholash masalalarining amaliy ahamiyati har bir auditorlik firmasidan ichki audit standarti sifatida qabul qilinishi kerak boʻlgan muhimlik bazasini tanlash, uning qiymatini hisoblash va mumkin boʻlgan tuzatishlar uchun oʻz metodologiyasini ishlab chiqishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbekiston Respublikasining 25.02.2021-yildagi OʻRQ-677-son “Auditorlik faoliyati toʻgʻrisida”gi Qonuni.
2. Oʻzbekiston Respublikasining 13.04.2016-yildagi OʻRQ-404-son “Buxgalteriya hisobi toʻgʻrisida”gi Qonuni.
3. Oʻzbekiston Respublikasining 06.05.2014 yildagi OʻRQ-370-son “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish toʻgʻrisida” gi Qonuni.
4. Oʻzbekiston Respublikasining 18.01.2023-yildagi OʻRQ-814-son “Korporativ boshqaruv tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan oʻzbekiston respublikasining ayrim qonun hujjatlariga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida”gi Qonuni.
5. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-son Farmonining 1-ilovasi bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi”.
6. Fayziyev Sh.N., Dusmuratov R.D., Karimov A.A., Kuziyev I.N., Avlokulov A.Z. Audit: Darslik -T.: “Iqtisod-Moliya”, 2015y. – 430 b.
7. Tuychiyev A., Qoʻziyev I., Avloqulov A., Sherimbetov I., Avazov I. Audit. Darslik. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 620 b.
8. Kuziyev I., Tuychiyev A., Xojiyev M., Yakubov M. Vnutrenniy audit. “Iqtisod-Moliya”, 2019 g. – 421 str.”
9. Doʻsmuratov R.D. Audit asoslari.-T.: Oʻzbekiston milliy entsiklopediyasi. 2003.- 612 s.
10. Audit. Darslik 1-jild. M.M.Tulaxodjaeva, Sh.I.Ilxomov, K.B.Axmadjonov va boshq.-T.: NORMA.-2008.-320 b.
11. Arens A., Lobbek Dj. Audit. Per. s angl. pod red. Ya.V. Sokolova. - M.: Finansi i statistika, 2013. -560s.